

Pogledi

EVELIN WAUGH O "TITOVIM PARTIZANIMA" (II.)

Ante Kadić, Bloomington, Ind. (SAD)

II

Budući da je Waughov izvještaj dug i da se iskreno nadam da će ga netko, koji je tada živio u Hrvatskoj te pozna dobro crkvene prilike naročito u Dalmaciji, objaviti na hrvatskom s potrebnim komentarom, ovdje ću se ograničiti samo na njegove značajnije odlomke.⁴⁰

U Uvodu Waugh naglašava da partizani u Jugoslaviji ispovijedaju čistu marksističku nauku te tvrdi da je velika, nepremostiva razlika između komunizma i kršćanstva u njihovim pogledima na narav i svrhu čovjeka.

Dosad su komunisti imali posla s pravoslavicima koji su se pri-vikli, pod pritiskom cara i sultana, da gledaju na vjeru kao neki cere-monijal koji nema veze s moralnim i građanskim dužnostima.⁴¹ Sad kad komunisti napreduju prema katoličkom Zapadu, postavlja se pitanje, možda nerješivo, o odnosima Crkve i države.

Netom se Nijemci povuku, Hrvatska, iako u većini katolička zemlja, past će pod komunističku vlast. Stoga je dužnost Velike Brita-nije, koja je obilato pomogla narodno-oslobodilački pokret, da ispita kako se ovaj ponaša prema vjernicima.⁴²

Waugh piše da su partizani revolucionarna vojska čije su glavne oznake: "mladost, neznanje, agresivnost, ponos zbog prošlosti, pouz-

⁴⁰ Christopher Sykes je bio prvi koji je tom izvještaju posvetio mnogo pažnje (Evelyn Waugh, *A Biography*, New York 1975, str. 369-79). U cjelini pak bio je objavljen tek u *The South Slav Journal*, vol. 2 no 4 (Oct. 1979), str. 17-26. Budući da mi se taj broj tog vrijednog časopisa bio zagubio, zahvalan sam njegovu uredniku, Nemanji Marčetiću, koji mi ga je na moju zamolbu odmah poslao.

⁴¹ "Waugh's Report", str.18.

⁴² "Waugh's report", str. 18.

danje u budućnost, nesnošljivost suprotnih mišljenja, ksenofobija, društvenost, trijeznost i uzdržavanje (u seksualnim odnosima)".⁴³

Režim koji oni uspostavljaju ima sve oznake nacizma. Sva vlast je u rukama Partije, koja djeluje preko komesara u vojsci, preko tajne policije (Ozne) i svojih članova u raznim komitetima.

Waugh obavještava svoje nadležne (i možebitne čitaoce) da su Hrvati katolički narod i da je vjera duboko usađena u njihovoj tradiciji i kulturi. Među njima živi srpsko-pravoslavna i muslimanska manjina. Crkva je bila podržavana od države. Hrvati nisu posebno pobožni; oni nemaju klerikalnu stranku kao npr. Slovenci, ali ne poznaju ni antiklerikalizam kao onaj u Francuskoj i Španjolskoj. Svećenstvo dolazi iz redova seljaštva i malograđanstva i nema socijalne razlike između biskupa i župnika.

Glavna mana Hrvata je ta što u nekim pokrajinama, kao što je Dalmacija gdje su katolici u ogromnoj većini, oni su mlaki u održavanju vjere dok su na nekim drugim područjima, npr. u Bosni gdje su manjina, bigotni i divlji.⁴⁴

Waugh je pisao svoj izvještaj, ne da brani one katoličke svećenike koji su bili krivi, kad su u suradnji s ustašama počinili zločine, već da obrani većinu koja je bila nedužna i progonjena jedino stoga što se neprijateljski odnosila prema komunizmu.

Kad govori o ustašama, Waugh ih naziva fanatičnim i bijesnim hrvatskim nacionalistima. Glavni među njima našli su, prije rata, utočište u Italiji i Mađarskoj. Bilo je ustaša i unutar zemlje, naročito u redovima vatrenih patriota i bivših austrijskih oficira.

Teško je znati koje su bile Pavelićeve namjere u slučaju da je osovina dobila rat: je li on zauvijek pristao da Dalmacija bude talijanska ili bi se bio, odmah nakon rata, poslužio terorom protiv Talijana. Obično ga se drži oruđem u talijanskim rukama, ali ima znakova da je on smatrao talijansku okupaciju privremenom. Priča se da je vojvodi od Spoleta, dok su razgovarali o ubojstvu kralja Aleksandra, rekao: Vidite kako ja postupam s kraljevima. Govorka se da je šibenskom biskupu čestitao što čuva živim hrvatski duh pod Talijanima.⁴⁵

Kojegod bile njegove namjere, Waugh nastavlja, Pavelićeva država nije dugo trajala. Poslije pada Italije njegova je sudbina bila ista onoj drugih lokalnih poglavara pod njemačkom upravom. Njegova kratka vladavina je uglavnom poznata zbog ubojstva Srba, Cigana i Židova. Partizanska propaganda prikazuje te zločine kao djelo katoličkih Hrvata. Iako oni nisu nevini, ima dosta dokaza da su Muslimani Crnegore(?) i Bosne glavni krivci.⁴⁶

43 "Waugh's report", str. 18.

44 "Waugh's report", str. 19.

45 "Waugh's report", str. 19.

46 "Waugh's report", str. 19.

Proglašenje Nezavisne države Hrvatske, u travnju 1941. bilo je općenito prihvaćeno. Malo se znalo o Paveliću i njegovim ustašama; izgledalo je da njihov program pruža Hrvatima što su oni dugo tražili: nezavisnost od Srbije i borbu protiv komunizma! Razočaranje je nastalo kad su stanovnici uvidjeli zločinački značaj ustaških vođa i njihovu podložnost strancima.

Kao što hrvatski narod, tako i njegovo svećenstvo, može se podijeliti u tri grupe:

a) velika većina je prihvatila novi režim; i onda kad su se razočarali, ostali su lojalni građani, vršeći svoje svećeničke dužnosti i ne uplićući se u politiku.

b) manjina je oduševljeno branila novu državu; oni su i dalje vršili svoje pastoralne dužnosti, ali su usput, u svojim govorima, prikazivali novi režim kao utjelovljenje nacionalnog duha.

U ovoj grupi franjevci su bili najgrlatiji. Oni dolaze iz najnazadnijeg dijela naroda. Neki su postali redovnici radi materijalnih probitaka.⁴⁷ Sarajevo je bilo centar franjevac-ustaša. I među njima je bio malen broj onih koji su se zakleli ustašama i postali njihovi članovi.

c) Ti franjevci su srž treće grupe. Bilo je i svjetovnih svećenika koji su prihvatili ustaški pokret i čak služili kao ustaški kapelani. U cijeloj Hrvatskoj, bili su takvi samo trojica ili četvorica. U franjevačkoj provinciji presvetog Otkupitelja (Dalmacija), među 180 redovnika, samo petnaest ih je postalo ustašama. Broj franjevac-ustaša je jednak onima koji su prišli partizanima.

Waugh zatim spominje neke franjevce (Bekmana, Babuka, Majstorovića alias Filipovića, Brkljačića i Bujanovića) koji su sudjelovali u ustaškim zločinima, ali opet naglašava da su oni rijetkost. Njih je razvikala partizanska propaganda i hotimice izjednačila tri grupe, te sve proglasila ratnim zločincima.⁴⁸

Waugh zaključuje: velika većina svećenstva je pripadala prvoj grupi, vršila svoje dužnosti, priznavala de facto vladu; iako nije ništa učinila da je sruši, ipak je koristila svoj utjecaj da ublaži divljaštvo.

U poglavlju "Partizani i Crkva" Waugh piše da oni pričaju da su za slobodu vjeroispovijesti, ali žele spriječiti da se vjera upliće u politiku. Nasuprot, katolički kler je uvjeren da komunisti planiraju postepeno uništiti Crkvu. Oni to dokazuju ovim razlozima; prvo, komunizam i kršćanstvo su nespojivi; drugo, na temelju partizanskog ponašanja na bilo kojem teritoriju koji je sasvim potpao pod njihovu vlast.

Waugh pruža informacije iz tri dalmatinske biskupije: Šibenik, Split skupa s Makarskom i Dubrovnik. U Šibeniku je pogubljeno osam svećenika, u Splitu deset dok su dva u tamnici, a u Dubrovniku četrnaest. U provinciji presvetog Otkupitelja dvadeset redovnika je pogubljeno, a šestorica su u tamnici. U Mostaru je ubijeno četrdeset i pet

⁴⁷ "Waugh's report", str. 20.

⁴⁸ "Waugh's report", str. 20.

franjevaca i svjetovnih svećenika. Taj veliki broj može se protumačiti, piše Waugh, činjenicom da je taj grad u većini pravoslavni i muslimanski.

Kada stignu vijesti iz drugih biskupija nema dvojbe da će se taj broj smrtnih osuda silno povećati. Ta strijeljanja su redovita pojava netom se neko područje tobože oslobodi. Sa svima se ne postupa jednako. Neke su svećenike odveli partizani i za njih se više nije čulo; druge su ubili dok su vršili svoju pastirsku službu, a treći su bili osuđeni po "narodnom sudu". Ozna u tajnosti vodi proces; ona je po svom članstvu i ustrojstvu slična Gestapou.

Na temelju pouzdanih informacija može se reći da su žrtve manje izabrane zbog toga što su bile povezane sa neprijateljem, već više radi prestiža koji su uživale u narodu. Partizani ne razlikuju između svećenika narodnog neprijatelja i protivnika njihova režima.⁴⁹

Od četrnaest svećenika pogubljenih u Dubrovniku samo su se trojica bavila politikom, dok su ostali bili osuđeni radi njihove popularnosti u narodu (npr. Marijan Blažić, slijepi propovjednik; Bernardin Sokol, muzičar; Đuro Krečak, čovjek velike kulture; Toma Tomašić, učitelj). Sve one koji imaju veze s mlađom generacijom smatra se zločincima!

Hrvatsko svećenstvo je već smanjeno u četničkim, talijanskim i njemačkim klanjima. Sada ih uništavaju partizani. Nakon "oslobođenja" nisu dobili nikakve plaće; siromaštvo naroda ne dopušta mu da se brine i za svećenike. Mnoge religiozne kuće žive u krajnoj bijedi. Partizani nisu dopustili da oni prime pomoć od UNR-e. Svećenici se boje da zbog nedavnog masovnog poziva bogoslova u vojsku ne budu imali pomlatka.

Što se tiče laika, crkve su u Dubrovniku dobro posjećene od starije i srednje generacije. Partizanski oficiri i vojnici ne dolaze u crkvu. Partizanke pokazuju veći prezir prema vjeri nego partizani. U Šibeniku ne dozvoljavaju svećenicima da posjete bolesne i umiruće. Ne dopuštaju im da ispovjedu one koje vode na strijeljanje.

Već je u *Dnevniku* spomenuo da su sve škole bile zatvorene da bi Partija poučila nastavnike u novom duhu te ih "očistila od fašističkog utjecaja". Kad su škole bile opet otvorene, svi znakovi vjerske pouke (npr. jutarnja molitva i križevi u razredu) bili su odstranjeni. Vjeronauk je proglašen dragovoljnim, to jest, na izričit zahtjev roditelja, bio je dozvoljen samo u osnovnim školama i to jedan put tjedno.⁵⁰

Mladiće i djevojke nagovaraju da se upišu u "pionire"; njihovi sastanci su tajni; zabranjeno im je da reknu roditeljima o čemu se tamo govori. Nije im dozvoljeno pohađati crkvu. U njihovim ćelijama vjera je izrugivana. Svaka škola ima zidnu novinu u kojoj se djeca

⁴⁹ "Waugh's report", str. 22.

⁵⁰ "Waugh's report", str. 23.

natječu da poput papiga opetuju što su čuli od partijaca. Mnogi sastanci su organizirani u nedjelju ujutro, u doba dok se služi misa.

U zadnjem poglavlju, "Partizani i pravoslavna vjera", Waugh ističe da je glavna razlika između Srba i Hrvata u vjeri. Maršal Tito i neke druge vodeće ličnosti su Hrvati i Slovenci, što znači po rođenju katolici. Upravo ti se trude pridobiti naklonost Srba.

Ako maršal Tito doista želi proširiti svoj režim prema jugu i istoku, a izgleda da je to njegova ambicija, on će biti suočen većim brojem pravoslavaca nego katolika. On će nastojati ugoditi prvima na račun drugih. Možemo stoga očekivati povećani napor da se još više smanje katolici ili ujedine u jednoj, pod uplivom Moskve, pravoslavnoj Crkvi.⁵¹

Waugh je zaključio svoj referat konstatacijom da je Velika Britanija pomogla dolazak na vlast režimu koji prijeti uništenjem katoličke vjere na području gdje sad ima pet milijuna katolika. Maršal Tito je lažno govorio o liberalnim načelima, uključivši i slobodu vjeroispovijesti. Možda je još sklon da posluša savjet moćnih Saveznika. Ako bi ga se upozorilo da položaj Crkve pod njegovom upravom zabrinjava, da nije politika Saveznika srušiti jedan totalitarni sitem te ga onda zamijeniti drugim, da vlada koja ne poštuje jedan od principa Atlantske povelje nije prihvatljiva, možda će ga to prisiliti da donekle promijeni svoju politiku te Crkva i dalje bude mogla živjeti.⁵²

*

Kao što je bilo i očekivati, Waughov izvještaj nije bio dobro primljen u Foreign Office; dapače bilo je onih koji su predlagali, ako ga objavi i ustraje o njemu govoriti, da ga se stavi pred vojni sud. Tako je, npr. Orme Sargent tvrdio da je to službeni dokument, napisan od oficira dok je bio na dužnosti; on nije vidio razloga zašto bi se Waughu dopustilo da ga upotrijebi u propagandi protiv vladine politike. Ne samo da ga on ne smije objaviti već mu treba odlučno reći, ako ga pokaže neslužbenim osobama, da to on čini bez odobrenja i na vlastiti riziko.⁵³

Da se nije strogo postupilo protiv Waugha, zaslužan je Maclean koji je upozorio nadležne da u času, kad je Waugh zgotovio i predao svoj referat, on više nije bio vojno lice, jer je prije toga Macleanova vojna misija kod partizana bila raspuštena. Maclean je mislio, ako nadležni postupe velikodušno prema Waughu te mu odobre da pokaže svoj spis samo izabranim osobama, i to u tajnosti, da će ona na to pristati.⁵⁴

⁵¹ "Waugh's report", str. 24.

⁵² "If Tito were informed..., he might be induced to modify his policy far enough to give the Church a change of life" ("Waugh's Report", str. 24).

⁵³ Usp. Chr. Sykes, Evelyn Waugh - A Biography, str. 373.

⁵⁴ Isti, isto djelo, str. 374.

Mjesec dana kasnije došao je odgovor Ralpa Stevensona, engleskog ambasadora u Beogradu.⁵⁵ Iako ne niječe činjenice navedene od kapetana Waugha te se slaže s njime da su partizani brutalno postupali prema katoličkoj Crkvi i spriječavali svećenike u obavljanju njihovih dužnosti, on ipak ne prihvaća njegove zaključke.

Stevenson ovako rezonira: "To pitanje ne mogu nepristrano raspravljati bilo katolici bilo nekatolici; kapetan Waugh u tome nije iznimka... Dok katolik vidi u brutalnosti malih partizanskih komesara dokaz da komunisti namjeravaju ukinuti katoličku Crkvu, dotle partizan vjeruje da je katoličko svećenstvo, i kad je vršilo samo svoju vjersku dužnost prema ustašama, njih poticalo na zločine."⁵⁶

U sljedećem paragrafu ambasador je ovako tumačio: "U atmosferi predrasuda i mržnje, koje su se ispoljile za vrijeme rata, i u pomanjkanju kontrole centralne vlade nad silovitim članovima pokreta, od kojih su se mnogi našli baš u Ozni, čudno je da slučajevi progona nisu još brojniji."⁵⁷

Stevenson onda nastoji dokazati da je katolička Crkva bila više upletena sa fašistima i nacistima nego to Waugh dopušta. Ako se uzme u obzir suradnja sa neprijateljem mnogih gradova u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, onda broj svećeničkih žrtava nije pretjeran. Makarska je bila ustaška tvrđava. Neki dubrovački svećenici slavili su ustaše kao spasitelje katoličke Crkve u Jugoslaviji, te su s oltara nagovarali vjernike da uzmu oružje protiv komunista. U tom su pogledu najgori bili franjevci i dominikanci.⁵⁸ Stoga se ubojstvo nekih svećenika očekivalo, pa se nije smatralo posebnim krvološtvom.

Ambasador piše da srpski patrijarh Josip, koji je u Moskvi bio potpisao deklaraciju u kojoj se osuđuje katolička Crkva, odbio je to učiniti u Jugoslaviji. Stevenson se nada da vođe pravoslavne Crkve neće dopustiti da budu oružje u državnim rukama.

Ambasadorov konačni komentar upravo iznenađuje: "Mjera progona katoličke Crkve u ovoj zemlji pokazati će do koje mjere su komunisti utjecajni u ovom režimu!"⁵⁹ Poput drugih engleskih političara, i taj ambasador još nije bio uvidio (ili nije htio) činjenicu da je jugoslavenska vlada bila ne samo pod komunističkim utjecajem, već čisto komunistička.

S tim ambasadorovim napadajem na Waugha obrana hrvatskih katolika nije bila ugušena.

⁵⁵ Isti Sykes je rezimirao odgovor ambasadora Stevensona Edenu (nav. djelo, str. 375-76). U cijelosti je objavljen u *The South Slav Journal*, vol. 2 no 4 (oct. 1979), str. 24-25.

⁵⁶ "Stevenson to Eden", str. 24.

⁵⁷ "Stevenson to Eden", str. 24.

⁵⁸ "Stevenson to Eden", str. 25.

⁵⁹ "The measure of oppresion of the Catholic Church in this country in future will doubtless be the measure of Communist influence in the regime" ("Stevenson to Eden", str. 25).

U parlamentu je (30. svibnja, 1945) John Mc. Even, prijatelj Waugha, pitao Edena, ministra vanjskih poslova, da li namjerava bilo što poduzeti da hrvatsko katoličko pučanstvo bude manje progonojeno; to bi bila dužnost engleske vlade ako se uzme u obzir da je ona silno pridonijela pobjedi narodno-oslobodilačkog pokreta.

Eden mu je odgovorio da ne prihvaća optužbu da bi Engleska, zbog svoje pomoći partizanima, bila odgovorna za unutarnje stanje u Jugoslaviji. To je odgovornost tamošnje uprave.⁶⁰

Slažem se sa komentaram Anthony Rhodes koji piše da i taj slučaj dokazuje do koje je mjere engleska vlada odbijala bilo kakvu kritiku Titove diktature.⁶¹

III

U romanu *Unconditional Surrender* (Bezuvjetna predaja) Waugh o sebi priča pod imenom Guy Crouchback; on je tobože od stare katoličke obitelji, jedini preživjeli sin ocu Gervaseu, kojemu se približuju zadnji dani. Guy je bio oženjen, ali ga je žena napustila, a on kao dobar katolik ne može se ponovo vjenčati. Nakon što je promijenila nekoliko muževa, žena mu se vraća, a on u duhu samilosti oprašta joj i prihvaća je.

U ratni sukob je ušao s oduševljenjem, jer je u sporazumu Molotov-Ribbentrop vidio udružena neprijatelja, u svoj njegovoj rugobi, bez ikakve maske. Međutim, kad su dvije godine kasnije zapadne sile sklopile savez sa Rusima, on nije više vjerovao u opravdanost rata. Ostala mu je jedino vjera u čast.

Ratni događaji, opisani u romanu, uglavnom odgovaraju Waughovim iskustvima. I lica, iako podređena njegovoj umjetničkoj viziji, imaju podlogu neke određene ličnosti. Neki kritičari su već ustanovili koji su to Waughovi poznanici ocrtni u njegovim raznim romanima. Iako su im dane neke karakteristike koje oni možda nisu imali, ipak su oni služili kao okosnica oko koje je njegova mašta stvarala njihov portrait.⁶²

Nije bitno da li pojedini detalji ili osobe odgovaraju stvarnosti. Važno je to kakvu nam sliku pruža pisac o ratnim događanjima, naročito onima koji nas posebno zanimaju. Ona je, iako romansirana,

⁶⁰ Chr. Sykes, *Evelin Waugh - A Biography*, str. 378.

⁶¹ A. Rhodes, *The Vatican in the Age of the Dictators: 1922-1945*, London 1973, p. 336. Rhodes zaključuje poglavlje o Paveliću "katoličkom diktatoru" primjedbom da su događaji poslije 1945. pokazali da je Waughova dijagnoza o progonoj Crkve u komunističkim zemljama bila uglavnom točna (str. 336).

⁶² John St. John, ratni drug Waugha, kaže da u trilogiji *Sword of Honor* "the incidents as well as the men are taken from life... Evelyn describes the war as I experienced it. Nothing is falsified" (*To the War with Waugh*, London 1973, str. 55). Donald Greene tvrdi da "the real-life inspiration for many of the characters in Waugh's World War II trilogy is not hard to detect" (*Evelyn Waugh Newsletter*, vol. 8 no. 3, 1974, str.1). Paul Doyle, uvaženi poznavalac Waughova djela, pisao mi je u prosincu 1982. da "the real-life counterparts of Joe Cattermole, de Souza, Cape etc. have not yet been identified; I believe strongly that they have real-life counterparts since that was Waugh's way of writing".

u biti ista kao ona prikazana u njegovu *Dnevniku*, u njegovim pismima i izvještaju: u svim tim svojim djelima on se čudi sljepoći engleske vlade koja ne uviđa tko su "legendarni" partizani, koje ona pomaže kapom i šakom, a oni joj ne vjeruju, obožavaju Sovjete i glavni im je cilj, ne toliko borba protiv Nijemaca, koliko uspostava proletherske diktature i sistematsko odstranjenje svih onih koji bi im mogli nakon rata biti opasni politički takmaci.

Iako nije znao hrvatski, vojne starješine su na proljeće 1944. poslali Guya u naše krajeve. Iz Engleske preko Sjeverne Afrike i Krete je letio do Barija, gdje su ga pretpostavljeni trebali uputiti u geografiju i povijest Balkana, suprotne političke struje, razloge zašto su Saveznici napustili Mihailovića te mjesto njega prihvatili prije nepoznatog Tita, vođu partizana.

Kao pravi romanstijer Waugh odlično riše neke karaktere s njihovim pogledima na zamršenu balkansku situaciju.

Major Joe Cattermol, profesor i liječnik, koji se rado borio skupa sa partizanima, bio je ranjen u šestoj ofenzivi, prenesen u Bari, te sada svima onima koji prolaze kroz njegov ured priča takva čudesa o partizanima da se s pravom pitamo da li je on bio propagandist ili neizlječivi naivčina.

Partizani su za njega otkriće (revelacija). "Da se za studenih noći malko zagriju, muško i žensko katkad spava pod istim pokrivačem, ali na seks oni uopće ne misle. Njihov patriotski zanos je tako snažan da je eliminirao spolni nagon." Rečeno mu je da mlade ženske nemaju više menstruacije. Kad su ranjene, da pokažu svoje "čojstvo", one odbijaju anesteziju i mirno podnose teške operacije. "To je iskustvo koje preporuča."⁶³

Partizani suzbijaju vojsku tri puta veću nego je ona u Italiji. Osim Nijemaca, oni se bore protiv četnika i ustaša - to su srpski i hrvatski kvislinzi.

"Mi smo za njih stranci. Oni prihvaćaju što im pošaljemo. Nema razloga da nam zato budu zahvalni. Oni se bore i ginu. Neki naši pametnjakovići to ne razumiju, pa misle da je tu po srijedi politika. Nadam se da vi ne ćete napraviti tu istu pogrešku.

Oni nas prihvaćaju kao saveznike, ali na Ruse gledaju kao svoje vođe. To je sastavni dio njihove povijesti. Taj praslavenski osjećaj je kod njih danas isto tako kao što je bio u doba careva... Za vrijeme šeste ofenzive, dok su me prenosili preko rijeke, a bombe su pljuštale oko nas, neki zagrebački sveučilištarac je uzviknuo: Svaka bomba koja padne ovdje neće pasti na Ruse."⁶⁴

Brigadir Cape daje piscu drugu stranu medalje. Misli da je bolje što Guy ne zna jezik: neki od onih koji su mu govorili, pridružili su se partizanima, a drugima Jugovići nisu vjerovali pa su im uvijek

⁶³ E. Waugh, *Unconditional Surrender*, London 1961, str. 213.

⁶⁴ *Unconditional Surrender*, str. 211.

naturavali tumače čija se služba sastojala u tome da jave komesarima o čemu ti stranci govore. Ti "bastardi", veli Cape, veoma su sumnjičavi.

"Čuli ste što Cattermole o njima misli. On je entuzijast. Iako nas ne vole, Jugovići njega vole. I on njih voli. Stoga nemojte uzeti pod gotov groš što vam on priča.

Sigurno vam je rekao da se partizani bore protiv pola milijuna neprijateljske vojske. Za mene je situacija ipak drukčija. U ovom času Nijemcima je stalo do dviju stvari: prvo da si osiguraju odstupanje iz Grčke i drugo da se zaštite protiv možebitnog savezničkog iskrcavanja na Jadranu. Stoga Nijemci drže veliku vojsku u Jugoslaviji, a Jugovići kad ne ratuju jedni s drugima, prave im mnoge poteškoće. Kad oni govore o ofenzivama, to nisu njihove već njemačke ofenzive.

Ne zaboravite: mi nismo političari već vojnici. Naš se posao sastoji u tome da tučemo neprijatelja. Niti vi niti ja ne ćemo poslije rata živjeti u Jugoslaviji. To je njihova stvar kakvu će si vladu izabrati. Držite se daleko od politike. To je prva zadaća naše misije."⁶⁵

Za vrijeme svog boravka u Bariju Guy je vidio i neke Ruse, koji su kante hrane, poslone iz Amerike, označavali ćirilskim slovima kao sovjetski poklon; nakon toga bi ih američki avioni opet preuzimali i bacali na komunističko područje.⁶⁶

Kad je doletio u Topusko, koje u romanu on naziva Begoy, Waugh piše da je ljeto već prevladalo u pošumljenim brdima i bogatim dolinama Sjeverne Hrvatske. Seljaci su obrađivali polja, a buržoazija je nestala. U njihove vile su se naselili partizanski oficiri; najveća od njih je bila ustupljena Rusima.

Engleski oficir, kojeg je Guy zamijetio, na odlasku mu je rekao da su "drugovi krvožedni bastardi". Preporučio mu je da ne čuva kopije svojih depeša. Bakić, koji je neko doba živio u Americi, a sada služi kao veza između engleske misije i partizana, sve čita. Pred njim neka rekne samo ono što želi da oni drugi doznaju.⁶⁷

Preko Bakića bi general i komesar pozvali Guya pa bi mu izdik-tirali listu potražnji, koje bi on onda poslao na više mjesto u Bariju. Ako su saveznici mogli, oni su partizanima u svemu udovoljili, ali katkad ni oni nisu imali što bi brđani zahtijevali. Kad su jednom zatražili čak i avion, Guy im nije pokušao dokazivati da pretjeruju. Jedanput, kad su dobili sve što su tražili, ponudili su Guya čašicom šljivovice.

Život je inače tekao monotono. Katkad bi iznenada iskrsele dramatične situacije koje je trebalo odmah, ali oprezno rješavati.

Pred njegovim vratima se pojavilo preko stotinu Židova. Malo koji mu je izgledao pravi Semit; većina su bili slavenskog porijekla, jer su

⁶⁵ *Unconditional Surrender*, str. 214-215.

⁶⁶ *Unconditional Surrender*, str. 217.

⁶⁷ *Unconditional Surrender*, str. 223.

ih obrezali nekoliko stoljeća nakon Dijaspore.⁶⁸ Uglavnom su bili građani bivše Jugoslavije, a bilo ih je i iz ostalih zemalja centralne Europe. Bili su najprije u koncentracijskom logoru na Rabu, a kad su Talijani kapitulirali, došli su pod vlast partizana. Oni se međusobno ne podnose. Židovi ne vjeruju da bi Englezi i Amerikanci mogli biti saveznici partizana. Došli su moliti Guya da posreduje kod vojne uprave u Bariju da ih se čim prije prebaci u Italiju.

Uskoro je bilo Guyu naređeno iz Barija da javi koliko ima Židova i pod kojim uvjetima žive. Guy je onda pošao sa Bakićem da ih posjeti u njihovim barakama. Kad im je saopćio da ih Amerikanci žele pomoći, neki su tražili iglu, a drugi sapun, krevet u bolnici, vijest od sestre u Bukureštu ili avionski biljet do New Yorka. Budući da je jedino gospođa Kanyi govorila talijanski, koji je i Guy znao veoma dobro, on je nju zamolio da napravi listu židovskih molbi. Ona je to odbila, jer je njen muž kao električar zaposlen kod partizana te se ona boji posljedica za njega i sebe ako Bakić ili netko drugi vidi da se ona razgovara s njime. Ona će udovoljiti njegovim željama jedino po naredbi komesara.⁶⁹

Te iste večeri Guy je bio pozvan u glavni štab, gdje su mu oštro prigovorili njegove posjete Židovima. Kad ih je zamolio da mu oni dadu listu Židova, odgovoreno mu je da su to unutarne stvari, u koje se on ne smije uplitati.⁷⁰ Javio je u Bari da se židovsko stanje pogoršalo te im preporučio da za njih zainteresiraju one na najvišem položaju.

Kad su Saveznici napustili Mihailovića te nagovorili mladog kralja Petra da prihvati Subašića, a ovaj pošao na Vis da pregovara sa Titom, partizani su postali nešto popustljiviji. Guy nije zaboravio Židove. Tješio se da na tom svijetu gdje vlada mržnja, njemu se evo pružila prigoda da "otkupi vremena".⁷¹ Uskoro mu je stigla naredba da sljedećim avionom pošalje u Bari dva židovska predstavnika. On je mislio da bi bio najpodesniji par Kanyi. Kad se tome usprotivio komesar, on je uputio drugu dvojicu.

U istom avionu, u kojem je doletio njegov stari poznanik a sada šef, Frank de Souza, došlo mu je i par pisama, u kojima mu je javljeno da mu je žena poginula, ali je ostao na životu novorođeni sin. Tada je odlučio da pođe do mjesnog svećenika te ga zamoli da odsluži misu za pokojnu mu ženu. Guy je svake nedjelje išao u crkvu. On bi za vrijeme propovijedi izišao vani, a policajac bi se tad približio oltaru da čuje što svećenik govori. Župnik je dakle poznao Guya, ali nije

⁶⁸ "But the majority were... the descendants of Slav tribes Judaized long after the Dispersal" (*Unconditional Surrender*, str. 226). Dok u *Dnevniku* Waugh najviše govori o katolicima, dotle je u romanu njegova pažnja uglavnom posvećena progonjenim Židovima i njegovu nastojanju da ih prebaci u Italiju (Usp. Jeffrey Heath, *The Picturesque Prison*, Montreal 1982, str. 250).

⁶⁹ "It is better that you do nothing except through the Commissar. I know these people. My husband works with them" (*Unconditional Surrender*, str. 234).

⁷⁰ *Unconditional Surrender*, str. 237.

⁷¹ *Unconditional Surrender*, str. 248.

imao u njega povjerenje, jer mu je uniforma bila slična onoj partizanskoj. Netom mu se predstavio kao Englez i katolik, svećenik je pristao da mu udovolji molbi.

On se onda povukao u crkvu te Bogu pomolio za pokojnicu. Osjetio je iza leđa Bakića, koji ga nije puštao s oka ni u časovima sabranosti.⁷²

Sutradan, za vrijeme mise i naročito pričesti, dva su partizana pazili da li će Guy sa svećenikom izmijeniti neku tajnu poruku. Kad se vratio u vojnu misiju, njegov stari kolega a sada poglavar, prekorio ga je što se sastaje sa svećenikom. Nije ništa pomoglo njegovo objašnjenje o čemu se radi. De Souza, Židov i ljevičar, mu je priznao da bi svećenik bio loše prošao, ali uskoro dolazi neki američki general, pa ako bi ovaj našao crkvu zatvorenu, to bi ga moglo uvjeriti da to nije demokracija o kojoj su mu pričali.

Taj isti de Souza mu je povjerio da se Tito sastaje sa Churchillom u Casserti. Treba i Amerikance uvjeriti o veličini Tita i njegovih junačkih partizana. Stoga i dolazi američki general da vidi tu nadljudsku partizansku borbu. Što se tiče židovskih izbjeglica, preporuča mu da ih zaboravi te se posveti isključivo antifašističkoj borbi.

Trebalo je pripremiti ofenzivu na području gdje Guy dotad nije vidio baš nikakve bitke. Izabrali su za napad neku stražarnicu, oko trideset kilometara na zapad od Topuskog. U njoj je bila utaborena satnija "mirnih domobrana, a ne ljutih ustaša", oni su popravljali mostove na toj pomičnoj granici "oslobođenog" teritorija. Njih će napasti dvije brigade i dva engleska aviona. Uspjeh mora biti neizbježiv.

Djevojkama je bilo preporučeno da nauče američanske vojničke pjesme. Kad im je Guy rekao da američanski vojnici pjevaju "Pokaži mi put natrag doma" ili o ljubavi, rečeno mu je da ljubavne pjesme ne izražavaju antifašistički duh.⁷³

Četvrta glava trećeg dijela romana puna je humora, pomiješana sa zbiljskim događajima (kao što je pad aviona s kojim je pisac bio došao i smrt nekih vojnika) i političkim zapažanjima. Tu se ponovo očitovao ne samo književni talenat Waugha, već i njegov gorki cinizam nad glupošću Zapada.

S američkim generalom su stigli u Topusko brojni Amerikanci i Englezi; s njima su došli fotograf i novinar: sve je bilo udešeno da svijet čuje o toj historijskoj pobjedi.

Jedna partizanska brigada je zalutala u šumi; kad se pojavila na čistac, iz druge su na nju pucali, pa su tako malobrojni domobrani bili upozoreni o približavanju neprijatelja. Kako se u tom času u blizini stražarnice našao kljast i šepavi engleski general, oni su ga prvim hicem rastavili sa životom. Netko je tad javio partizanima da se

⁷² *Unconditional Surrender*, str. 257.

⁷³ *Unconditional Surrender*, str. 269.

Nijemci približuju, pa su se oni strijelovitom brzinom razbježali. Kao što sami priznaju, u tome je bila tajna njihovih velikih pobjeda.⁷⁴

Američki general je ipak bio impresioniran te je preporučio da se u buduće borbenim brigadama šalje još više hrane, odjeće i svake municije.

Tito je a da o tome ne pisne saveznicima, odletio potajno u Moskvu; to je na neke Engleze djelovalo kao hladan tuš.

Avioni su dolazili nekoliko puta da preuzmu Židove, ali zbog slabog vremena nisu se usudili spustiti. Budući da se zima približavala, dobili su od cionističkog udruženja cipele, kapute i druge potreštine. U nekim od tih stvari oskudijevali su sami partizani, pa je između ovih i Židova mržnja još više porasla. Židovi su te darove prodavali seljacima za hranu. Ni oni nisu vjerovali u vrijednost partizanskog novca. Bili su kažnjeni tako da su poslani u koncentracijski logor, podignut od ustaša.

Guy se i dalje zanimao za njihovu sudbinu. Bio je označen kao persona non grata te su ga starješine opozvale u Bari.

Prije nego će otići, dok se šetao po snježnim puteljcima, slučajno je sreo gospođu Kanyi koja je nosila breme suharaka. On joj je pomogao pri nošenju. Oboje opaziše Bakića koji ih promatraše iz daljine. Ona se ustrašila. Kad ju je Guy počeo tješiti da će možda uskoro u Palestinu, ona mu je odgovorila da nema mjesta na tom svijetu gdje zlo ne vlada. Nisu samo nacisti željeli rat, komunisti su ga htjeli također, jer je to bio jedini način da se dočepaju vlasti. Izgleda da je čovječanstvo zahvatila želja za klanjem, smrću i slavom ("death wish"). Što neki ljudi više pretrpe, misle, time postižu pravo na posebne povlastice.⁷⁵

Preko svog poslužnika poslao je gospođi Kanyi nekoliko ilustriranih magazina, a udovicama koje su ga hranile i držale čistim što su mogle bolje, preostatak hrane. One su plakale.

Kroz opustošenu Liku, gdje na kućama nije bilo krovova, stigao je u Split. U luci je bio usidren krstaš, ali partizani nisu dozvoljavali britanskim mornarima da se iskrcaju na kopno. Netom je došao u Dubrovnik, stali su ga tajno posjećivati građani raznih narodnosti, moleći ga da i njih stavi na listu "raseljenih osoba" (displaced persons). Iz Baria su mu odgovorili da se poduzimaju potrebni koraci za Židove, a o drugima ni riječi.

Britanska misija je u Dubrovniku nailazila samo na poteškoće. Da ne bude dalje ponižavana, sredinom veljače se povukla. S njom je otišao i Guy.

⁷⁴ "That is the secret of our great and many victories" (*Unconditional Surrender*, str. 287). Paul Doyle misli da je taj ratni "podvig" jedan od najironičnijih prizora u modernoj književnosti! Dok stari engleski general, Richie-Hook, ludo ali junački gine, dotle su partizani prikazani kao kukavice a engleski vojni promatrači daju se vući za nos (Evelyn Waugh: *A Critical Essay, Grand Rapids 1969*, str. 37).

⁷⁵ *Unconditional Surrender*, str. 300.

Doznao je u Bariu da je neka američka židovska organizacija uspjela kamionima doći u Topusko, gdje su kamione ostavili partizanima za "mito", a Židove su povukli sa sobom u Trst. Oni se sad nalaze u logoru, u gradu Lecce. Guy je pošao tamo da ih posjeti. Doznao je da je bračni par Kanyi, u zadnji čas, bio skinut sa kamiona. Njegove vojne starješine su se čudili što nastoji izvući vani neke osobe, dok oni mnoge i mnoge vraćaju natrag! Pisac primjećuje da možda nisu znali da ih time šalju u sigurnu smrt.⁷⁶

Gilpin, sitna birokratska duša, koji će kasnije postati članom engleskog parlamenta, prigovorio mu je što je iz Dubrovnika htio spasiti neke ljude koji su na partizanskoj (!) crnoj listi. Što se tiče dvoje Kanyi, doznali su povjerljivo od Jugovića da je ona s mužem bila strijeljana, jer je on bio saboter na električnom pogonu, a ona ljubavnica Guya. Kod nje je pronađena i američka proturevolucionarna propaganda.

Kad je Gilpin dodao da su njih dvoje dobili što su zaslužili, ali da on nije kažnjen kao što je trebao biti, Guy se svaladao da ne opali pljusku bratu oficiru. Uvidio je da to nema smisla.

On je u engleskoj provinciji, daleko od onih koji su se hvalili britanskim ratnim podvizima i na tome stvarali vlastitu karijeru, našao sreću u braku sa djevojkom koja mu je pazila dijete dok je on boravio u tuđini.

*

Nastojao sam što vjernije prikazati Waughovo mišljenje o partizanima. Nema sumnje da je on dobro uočio njihove bitne karakteristike, te prikazao neke njihove tipične postupke.

Bilo bi netočno ako bi itko iz toga zaključio da je on bio na strani bilo četnika bilo ustaša. Budući da je boravio samo na hrvatskom području, o četnicima je manje pisao nego o ustašama. Za ove nije imao nikakve simpatije; nasuprot, o njima govori kao o kvislinzima i ratnim zločincima.

Njegovo srce je tugovalo nad jadnim hrvatskim narodom i domobranima. Kao katolik, a slabo poznavajući našu povijest, više se zanimao za vjerska nego za politička pitanja u Hrvatskoj.

Iako u *Dnevniku* posvećuje pažnju katolicima, a u romanu *Židovima*, iz cijelog njegova djela se vidi da on brani čovjeka, kojoj god vjeri pripadao, ako je zbog nje progonjen.

⁷⁶ *Unconditional Surrender*, str. 304.